

duğu tesbit edilebilmektedir. Bu bilgiler Amerikan riyali ifadesiyle Amerikan dolarının kastedildiğini ortaya koyar. İtalya ve Napoli riyali de arşiv belgelerinde çok karşılaşılan ifadelerdir. Söz konusu belgelerden Avusturya kuşlu riyali ile İtalya riyalinin rayicinin aynı olduğu, Napoli riyalinin ise Avusturya kuşlu riyali ile aynı vezin ve ayara sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu bilgilere, Habsburg egemenliğinden ayrılan Venedik ve Milano şehirlerinde bir süre daha Maria Theresa thaleri basıldığı bilgisi eklenebilir. Bu durumda İtalya riyalinin Maria Theresa thalerinin İtalya'da basılan versiyonu olduğu düşünülebilir. Fransa riyali tabiri ise 25 gram vezninde, 900 ayarında basılan 5 franklık sikke için kullanılıyordu. Ayrıca Fransa riyalinin 835 ayarında basılan yarım, bir ve iki franklık versiyonları da Osmanlı piyasasında tedavül ediyordu. Yunan/Mora riyali tabiri yaklaşık 22,5 gram vezninde, 898 ayarındaki 5 drahmi için kullanılıyordu. Rusya'nın atik kuşlu riyali Katerina veya kuşlu karbon olarak da anılıyordu. 752 ayarında olan bu sikke yaklaşık 24 gram ağırlığındaydı.

Aslında Osmanlı piyasasında riyal tabirinin kullanımı yabancı sikkelerin adlandırılmasıyla sınırlı kalmadı. Başşehir İstanbul'un oldukça uzağındaki Tunus ve Ceza-yir'de basılan bazı sikkeler de riyal olarak isimlendirildi. İspanyol reali diğer Osmanlı eyaletlerinde olduğu gibi Tunus'ta da büyük etki uyandırdı, özellikle XVII. yüzyılda parasal ilişkilerde belirleyici oldu. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde yerel işlemlerde kullanılması yasaklandı. Bu yasaklamanın ardından 1714'te gümüş Tunus riyali basıldı. Oluşturulan para birimi çeyrek riyal değerindeydi. Zaman içinde diğer kesirleri de darbedildi. 1766'da 1 riyal değerindeki ilk sikke piyasaya sürüldü. Tunus'un 1 riyallik gümüş sikkesi 15,2 gram ağırlığında, yüzde 39 ayarındaydı. Gümüş içeriği 5,9 gramdı.

Tunus riyali 1725-1760 yılları arasında gümüş içeriğinin % 60'ını kaybetti. Bu dönem Osmanlı kuruşu için bir istikrar devresiydi. Osmanlı kuruşunun değer kaybettiği 1760-1810 yılları arasındaki dönem ise Tunus riyali için istikrarlı geçti. Fakat 1810-1830 yılları arasındaki yirmi yılda riyal büyük değer kaybetti. 1830'a gelindiğinde Tunus riyalinin gümüş içeriği 1725'teki düzeyinin % 22'sine inmişti. Dolayısıyla İstanbul'da basılan kuruşlar gibi Tunus riyali de tağışşilerin kurbanı oldu (Pamuk, *Money Land and Trade*, s. 177-205). XIX. yüzyılda Tunus'ta basılan altınlara da riyal denildi. Tunus altın riyalinin 5, 10, 20,

25, 40, 50 ve 100'lük versiyonları vardı. Yüzlükler 19,68 gram veznindeydi. Ceza-yir'de "bucu" adıyla basılan gümüş sikkelerin bazı türlerine riyal bucu veya riyal dirhem gibi isimler verildi (bk. BUCU). Riyal kelimesi eski günlerin hâtrası olarak Arap yarımadasında varlığını hâlâ sürdürmektedir. XX. yüzyılda bölgede kuran bazı devletlerin para birimi de bu tabirle adlandırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 11172, s. 40-43; nr. 11191; nr. 11255; BA, Darphâne Defterleri, nr. 126; BA, İbnülemin-Darphâne, nr. 1/32; BA, Cevdet-Darphâne, nr. 8/379; BA, Cevdet-Askeriye, nr. 1279; BA, Bâb-ı Defteri Darphâne Muhasebe, nr. 5/8; BA, İrade-Maliye, nr. 9/52; BA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemî, nr. 492/49; nr. 497/80; BA, Bâbiâli Evrak Odası, nr. 2844/213245; BA, Mecelis-i Vükelâ Mazbatası, nr. 16/25; nr. 78/55; BA, Dahiliye Mektubî, nr. 185/26; nr. 1592/38; BA, Şûrâ-yı Devlet, nr. 2446/22; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri, nr. 89, 157; *İstanbul Kadı Sicilleri, Rumeli Sadâreti Mahkemesi, 56 Numaralı Sicil (H. 1042-1043/M. 1633)* (haz. Fuat Recep – Sabri Atay), İstanbul 2011, XIV, 42, 43, 220; *İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüb Mahkemesi (Havâss-ı Refîa)*, 37 Numaralı Sicil (H. 1047/M. 1637-1638) (haz. Salih Kahriman – Fuat Recep – Sabri Atay), İstanbul 2011, XXV, 323; Defterdar Sanı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât* (haz. Abdülkadir Özcan), Ankara 1995, s. 113; Râşid Mehmed Efendi – Çelebizâde Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli* (haz. Abdülkadir Özcan v. dğr.), İstanbul 2013, III, 1458; İsmâil Galib, *Takvîm-i Meskûkât-ı Osmâniyye*, İstanbul 1307, tür.yer.; Süleyman Sûdî, *Usûl-i Meskûkât-ı Osmâniyye ve Ecnebiyye* (haz. İbrahim Artuk – Cevriye Artuk), İstanbul 1982, s. 95; Hasan Ferid, *Nakd ve İtibâr-ı Mâlî*, İstanbul 1330, I, 65-66; J. C. Brevoort, *Early Spanish and Portuguese Coinage in America*, Boston 1885, s. 16; A. R. Frey, *A Dictionary of Numismatic Names, Their Official and Popular Designations*, New York 1917, s. 176, 198; Halil Sahillioğlu, *Kuruluşun XVII. Asrın Sonuna Kadar Osmanlı Para Tarihi Üzerinde Bir Deneme* (doktora tezi, 1958), İÜ İktisat Fakültesi, s. 151; a.m.f., *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi: 1640-1740* (doçentlik tezi, 1965), İÜ İktisat Fakültesi, s. 38-49, 52-53; a.m.f., "XVII. Asrın İlk Yansında İstanbul'da Tedavüldeki Sikkelerin Râyici", *TTK Belgeler*, 1/2 (1964), s. 228-233; a.m.f., "Osmanlı Para Tarihinde Dünya Para ve Maden Hareketlerinin Yeri, 1300-1750", *Gel.D.*, 1978 özel sayısı (1979), s. 2-93; Cüneyt Ölçer, *Sultan Murad V ve Sultan Abdülhamid II Dönemi Osmanlı Madeni Paraları*, İstanbul 1987, s. 194-199; Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 1999, s. 194-199; a.m.f., "Interaction Between the Monetary Regimes of Istanbul, Cairo and Tunis, 1700-1875", *Money, Land and Trade: An Economic History of the Muslim Mediterranean* (ed. N. Hanna), New York 2002, s. 177-205; a.m.f., *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2007, s. 77-101; Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmiri*, İstanbul 2013, s. 113-120; Shepard Pond, "The Maria Theresia Thaler: A Famous Trade Coin", *Bulletin of the Business Historical Society*, XV/2, Boston 1941, s. 26-31;

Bekir Sıtkı Baykal, "Osmanlı İmparatorluğu'nda XVII. ve XVIII. Yüzyıllar Boyunca Para Düzeni ile İlgili Belgeler", *TTK Belgeler*, IV/7-8 (1967), s. 49-77; A. Motomura, "The Best and Worst of Currencies: Seigniorage and Currency Policy in Spain, 1597-1650", *The Journal of Economic History*, LIV/1, Cambridge 1994, s. 104-127; A. E. Tschoegl, "Maria Theresa's Thaler: A Case of International Money", *Eastern Economic Journal*, XXVII/4 (2001), s. 443-462; R. P. Moisés, "The Rise of the Spanish Silver Real", *Sigma: Journal of Political and International Studies*, XXIII (2005), s. 69-89; Songül Ulutaş, "19. Yüzyılın İlk Yansında Kapitalist Ticari İlişkilerdeki Dönüşümün Tarsus'taki Yansımaları (1839-1856)", *TİD*, XXVII/2 (2012), s. 499-525; <http://www.theresia.name/en> (15.01.2016); <http://en.numista.com> (15.01.2016).



ÖMERÜL FARUK BÖLÜKBAŞI

ROSENTHAL, Erwin Isak Jakob

(1904-1991)

Yahudi kökenli Alman şarkiyatçısı.

18 Eylül 1904'te Almanya'da Heilbronn'da doğdu. Ailesi tarafından geleneksel yahudi kültürüyle yetiştirildi. 1923'te Heilbronn'daki bir bankada çalıştı. Ertesi yıl bankanın finans konularıyla ilgili olarak Heidelberg Üniversitesi'nde bazı seminerlere katılması esnasında kendisini şarkiyat çalışmalarına yöneltecek şekilde İbrânce ve Arapça dersleriyle ilgilenmeye başladı. Burada, dönemin Yahudilik uzmanlarından Arthur Weiser ve Georg Beer'in seminerlerine katıldı. 1925'ten itibaren şarkiyatla ilgili çalışmalara hız verdi; Ortaçağ, modern çağ, Arapça, Ârâmice ve felsefe tarihi seminerlerine iştirak etti. Aynı zamanda Eugen Mittwoch ve Zalman Rabinkov gibi Yahudilik uzmanı oryantalistlerin derslerine girdi. 1931'de Münih Üniversitesi'nde *Ibn Khaldun's Gedanken über den Staat* adlı çalışmasıyla doktor unvanını elde etti. Doktora öncesi ve sonrası dönemde daha çok İslâm kültürü üzerine yoğunlaştı.

Almanya'da Naziler'in iktidara gelmesinin ardından 1933'te gittiği İngiltere'de London University College'da İbrânce bölümü başkanlığına getirildi. Daha sonra Yahudilik ve Semitik çalışmalarına ilgisi arttı. 1958'de basılan önemli kitabı *Political Thought in Medieval Islam* şarkiyat çalışmalarında temel başvuru kaynaklarından biri haline geldi. 1961'de yayımlanan *Judaism and Islam* adlı eserinde her iki din arasında mukayeseli bir çalışma yaptı. 1960-1963 arasında Rockefeller Foundation'dan aldığı bursla Pakistan, Hindistan, Malezya, İran, Türkiye, Tunus ve Fas gibi ülkelerde araştırmalarda bulundu. *Islam*

in the Modern National State adlı eseri bu faaliyetlerin ürünüdür. 1971'de emekliye ayrıldıysa da çeşitli fonlarla araştırmalarına devam etti. 1969-1978 yılları arasında Committee of Management of the Middle East Centre'in başkanlığını yürüttü. 1980 yılına kadar bazı aralıklarla Society for Near Eastern Studies'in başkanı olarak görev yaptı. Akademik çalışmalarının yanında yahudi-hıristiyan ilişkilerinin daha iyi hale getirilmesi, yahudi kurumlarında sosyal etkinliklerin geliştirilmesi ve gençlerin eğitimi gibi pratik-kamusal alanlarda da çalışan Rosenthal 5 Temmuz 1991'de Cambridge'de öldü.

Rosenthal'in çalışma alanı genelde yahudi felsefesi ve İslâm siyaset felsefesidir. Yahudilik söz konusu olduğunda asıl uzmanlık alanını özellikle Ortaçağ yahudi felsefesi ve tefsirciliği teşkil eder. Yahudiliğe bakışı tarihçi-kritik perspektiften olup dönemin modernist ve reformist anlayışını yansıtır. İslâm'la ilgili çalışmalarında yahudi ve İslâm düşüncesi arasındaki ilişkilerle İslâm'da siyaset felsefesi gibi meseleler ele alınır. Rosenthal'in İslâm ve Yahudilik münasebetleri konusunda kısmen popüler tarzda yazdığı *Judaism and Islam* adlı eserindeki tezi, Yahudiliğin İslâm'ın ortaya çıkışını etkilediği ve Ortaçağ'dan itibaren özellikle İslâm felsefesi, tefsiri ve hukukunun aynı kategorideki yahudi çalışmalarını şekillendirdiği esasına dayanır. İslâm siyaset felsefesine dair en önemli eseri sayılan *Political Thought in Medieval Islam*'da ise İslâm devlet anlayışının oluşumundaki tarihî, felsefî ve hukukî fenomenlerin rollerini inceler. Sünnî hilâfet teorisinin teşekkülünde Mâverî'nin önemi vurgular. Aynı bağlamda Gazzâlî, İbn Teymiyye ve İbn Haldûn gibi düşünürlerin fikirlerini ele alır. Kitabın ikinci bölümünde Fârâbî, İbn Sînâ, İbn Bâcce ve İbn Rüşd gibi filozoflar ile bazı Osmanlı fikir adamlarının siyaset felsefesine dair görüşlerini irdeler. Ona göre İslâm siyaset teorisinin temelinde Aristo ve Eflâtun'a kadar çıkan yabancı etkilerin rolü varsa da İslâm düşünürleri, bütün bunları tamamen kendilerine has bir yapı olacak şekilde otantik hale getirmişlerdir.

Eserleri: *Ibn Khaldun's Gedanken über den Staat: ein Beitrag zur Geschichte der mittelalterlichen Staatslehre* (Münich-Berlin 1932), *Political Thought in Medieval Islam: An Introductory Outline* (Cambridge 1958), *Judaism and Islam* (London 1961), *Islam in the Modern National State* (Cambridge 1965), *Averroes's Commentary on*

Plato's Republic (Cambridge 1956, 1969; Eflâtun'a ait *Devlet*'in İbn Rüşd tarafından yapılan özetinin İngilizce tercümesidir), *Studia Semitica* (Cambridge 1971).

BİBLİYOGRAFYA :

E. I. J. Rosenthal, *Political Thought in Medieval Islam: An Introductory Outline*, Cambridge 1958, s. 1-13; a.m.f., *Judaism and Islam*, London 1961, s. 1-10; a.m.f., *Ortaçağ'da İslâm Siyaset Düşüncesi* (trc. Ali Çaksu), İstanbul 1996, s. 9-18; a.m.f., *Judaism, Philosophy, Culture: Selected Studies by E. I. J. Rosenthal*, London 2001, s. 1-7; a.m.f., "Farabî'nin Felsefesinde Siyasetin Yeri" (trc. Bayram Ali Çetinkaya), *İslâmî Araştırmalar*, XVIII/2, Ankara 2005, s. 169-181; *Interpreting the Hebrew Bible: Essays in Honour of E. I. J. Rosenthal* (ed. J. A. Emerton – Stefan C. Reif), London 1982; Stefan C. Reif, "Erwin I. J. Rosenthal: A Biographical Appreciation", a.e., s. 1-26.



KÜRŞAT DEMİRCİ

RUANDA

Orta Afrika'da bir ülke.

Afrika'nın ortasında denize kıyısı olmayan ve ekvator çizgisinin güneyinde kalan ülkelerden biri olup, kuzeyde Uganda, batı ve kuzeybatıda Kongo Demokratik Cumhuriyeti, güneyde Burundi, doğuda Tanzanya ile komşudur. Resmî adı Ruanda dilinde (Kinyarwanda) Repubulika y'u Rwanda, Fransızca'da Republique Rwanda, İngilizce'de Republic of Rwanda'dır. Küçük bir ülke olan Ruanda'nın yüzölçümü 26.338 km², nüfusu 11,5 milyon (2012) civarındadır, başşehri Kigali'dir (310.000 nüfus). Diğer önemli şehirleri Giterama, Butarame, Ruhengery ve Gisenyi'dir. Yerel dil olan Kinyarwanda'nın yanı sıra Fransızca ve İngilizce de ülkenin resmî dilidir. Sevâhilî resmî dil olmamakla birlikte ülkede yaygındır. Petrol bulunmayan ülke göller (en büyük gölü: 1677 km² genişliğindeki Kivu gölü) ve nehirler gibi su kaynaklarının bolluğu, iklimi sayesinde özellikle ülkenin kuzeybatısında çok verimli tarım arazilerine sahiptir. Başlıca ihraç ürünleri kahve, çay ve yer altı kaynağı olan kasiterittir (kalay cevheri).

Ruanda'da ilk yerleşimin milâttan önce 8000'lere kadar gittiği tahmin edilmektedir. Afrika'nın göller bölgesinde yer aldığı ve zengin su kaynaklarına sahip olduğundan milâttan önce 700'lerde başlayan Bantu göçleri sonucunda günümüzde ülkedeki iki büyük etnik grup olan Hutular ve Tutsiler, Ruanda topraklarına yerleşti. Ruanda tarihinde Tutsiler daima yönetici sınıf olarak arazi sahibi oldu, Hutular ise daha çok tarım ve hayvancılıkla uğraştı.

XV. yüzyılda bölgedeki kabileler Buganda, Bunyoro, Toro, Ankole, Ruanda ve Burundi gibi ilk devlet yapıları olan küçük krallıklar oluşturmaya başladılar. XVIII. yüzyıldan itibaren Tutsiler güçlendi. Tutsi kökenli Ruanda Krallığı bilhassa XIX. yüzyılda bölgeyi nüfuzu altına aldı. 1853-1895 yılları arasında Ruanda kralı olan Kigeri Rwabugiri döneminde ülke idarı ve askerî bakımdan en güçlü yıllarını yaşadı. Güçlü bir ordu kurarak ülke topraklarını kuzey ve doğu yönünde genişleten Kigeri ülkeye yabancıların girişini yasakladı. Öte yandan 1884'te yapılan Berlin Konferansı ile Ruanda, Almanya Doğu Afrikası sömürge yönetimine bırakılmakla birlikte Almanya ancak 1894'ten itibaren bölgede otorite kurabildi. Bununla birlikte Ruanda kralı ve mahallî yönetim varlığını sürdürdü. Alman orduları 1897'de Ruanda'yı tamamen işgal etti.

Ruanda kralları yabancıların bölgeye girmesine uzun süre direnmekle birlikte XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ülke Avrupalı kâşifler ve misyonerler tarafından ziyaret edilmeye başlandı, 1898'de ilk misyoner teşkilâtı kuruldu. Özellikle XX. yüzyılın başlarında yoğunlaşan Protestan misyoner faaliyetleriyle ülkede Hıristiyanlık yayıldı. I. Dünya Savaşı'nda Almanya ve müttefiklerinin yenilmesinin ardından 1919'daki Versailles Barış Antlaşması ile Ruanda ve Burundi, Belçika'ya bırakıldı. Belçika manda yönetimi sağlık, eğitim, tarım gibi alanlarda projeler yaptı ve bu dönemde ülkede kahve üretilmeye başlandı. Belçikalılar tarafından kurulan Katolik misyoner teşkilâtı halkın büyük kısmını hıristiyanlaştırdı. Ruanda kralları da Hıristiyanlığı kabul edince ülke resmen hıristiyan bir devlet haline geldi. Ancak Belçika idaresi daha önce Almanlar'ın yaptığı gibi Hutular karşısında Tutsiler'in üstünlüğünü tanıyarak etnik gerilimin ve sınıf farklılıklarının güçlenmesine yol açtı. 1950'li yıllarda Ruanda'da ilk siyasî partiler kuruldu. Ancak bu partiler Hutu ve Tutsi gruplarının etnik bölünmüşlüğü'nün bir yansımasıydı. 1959'da Tutsiler'in elinde bulunan monarşiye karşı gerçekleştirilen Hutu isyanı oldukça kanlı oldu. 1961'de yapılan referandumla monarşi yönetimi ilga edilerek cumhuriyete geçildi. Burundi'den ayrılan Ruanda 1 Temmuz 1962'de bağımsızlığını ilân etti. Devlet başkanlığına Grégoire Kayibanda seçildi. Ancak Hutular ile Tutsiler arasındaki gerilim ve tartışmalar devam etti. İkinci defa başkanlık seçimlerini kazanan Grégoire Kayibanda 1 Temmuz 1973'te Hutu asıllı General Juve-